

THE INFLUENCE OF MEVLANA LUFTI ON FUZULI'S POEMS

Gülzar Agig Ceferzade

Doctor of Philological Sciences,

The National museum of Azerbaijan literature, named after Nizami Ganjavi

gulnarjafarzade2002@gmail.com

Abstract: Muhammed Fuzuli (1494-1556), whose works shine like the sun in the skies of Near and Middle Eastern poetry, enlightened the entire Turkish-Islamic world. When we look at the history of classical Eastern poetry, we do not meet a second poet like Fuzuli who wrote poems in three languages: Arabic, Persian and Turkish.

Fuzuli's artistic genius created literary and cultural ties between Turkish-speaking peoples, paving the way for peoples to get closer to each other and strengthen their literary relations. His rich literary legacy had a strong influence on the literary figures of Turkish poets after him.

Fuzuli's creativity played an important role in the development of the literary relations between the people of Uzbekistan and Azerbaijan.

In this research article presented under the title of “Mevlana Lutfi's impression on Fuzili's poems”, the influence of Uzbek poet Mevlana Lutfi Harevi on Muhammad Fuzuli's creativity is analyzed.

Key words: Fuzuli, Lutfi, Azerbaijani literature, Uzbek-Chagatai literature, nazire, taḥmīs, literary relations

MEVLANA LUFTİ'NİN FUZÛLÎ ŞİİRLERİNE ETKİSİ

Gülner Agig Ceferzade

Nizami Gencevi adına Milli Azerbaycan Edebiyatı Müzesi,
Filoloji üzre felsefe doktoru,
gulnarjafarzade2002@gmail.com

ÖZET: Eserleriyle Yakın ve Orta Doğu şiirinin semalarında güneş gibi parlayan Muhammed Fuzuli (1494-1556), tüm Türk-İslam dünyasını aydınlatmıştır. Klasik Doğu şiirinin tarihine baktığımızda Fuzûlî gibi Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilde şiir yazan ikinci bir örnek şaire rastlamıyoruz.

Fuzûlî'nin sanat dehası, Türkçe konuşan halklar arasında edebi ve kültürel bağlar yaratmış, halkların birbirine yakınlaşmasına ve edebi ilişkilerinin güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Onun zengin edebi mirası, kendisinden sonraki Türk şairlerinin edebi şahsiyetleri üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmuştur.

Kardeş halklar Özbekistan ile Azerbaycan arasında yakın edebi ilişkilerin gelişmesinde Fuzûlî'nin yaratıcılığı önemli rol oynamıştır. Bu büyük şairin eserlerinin elyazması nüshalarının Özbekistan kütüphanelerinde bulunması ve gazellerinin Özbek şairleri arasında geniş çapta yayılması bunu isbatlayır.

Halklarımız arasındaki bu dostluğun ve karşılıklı ilişkilerin sembolü olan Fuzûlî yaratıcılığının klasik edebiyat gelenekleri düzeyinde incelenmesi, edebiyat çalışmaları alanında güncelliğini koruyan ve bilimsel öneme sahip problemlerden biridir.

“*Mevlana Lutfi'nin Fuzûlî şiirlerine etkisi*” başlığı altında sunulan bu araştırma makalesinde, Özbek şairi Mevlana Lutfi Herevi'nin Muhammed Fuzûlî'nin yaratıcılığına etkisi konusu ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Fuzuli, Lutfi, Azerbaycan edebiyatı, Özbek-Çağatay edebiyatı, nazire, taḥmīs, edebi ilişkiler

Abstract: Muhammed Fuzuli (1494-1556), whose works shine like the sun in the skies of Near and Middle Eastern poetry, enlightened the entire Turkish-Islamic world. When we look at the history of classical Eastern poetry, we do not meet a

second poet like Fuzuli who wrote poems in three languages: Arabic, Persian and Turkish.

Fuzuli's artistic genius created literary and cultural ties between Turkish-speaking peoples, paving the way for peoples to get closer to each other and strengthen their literary relations. His rich literary legacy had a strong influence on the literary figures of Turkish poets after him.

Fuzuli's creativity played an important role in the development of the literary relations between the people of Uzbekistan and Azerbaijan.

In this research article presented under the title of “Mevlana Lutfi's impression on Fuzuli's poems”, the influence of Uzbek poet Mevlana Lutfi Harevi on Muhammad Fuzuli's creativity is analyzed.

Key words: Fuzuli, Lutfi, Azerbaijani literature, Uzbek-Chagatai literature, nazire, taħmīs, literary relations

Mevlana Lutfi Herevi

Mevlana Lutfi, Teymuri döneminin (15. yüzyıl) Herat edebiyat ortamının temsilçisi olan Özbek şairidir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmiyor. Bertels, onun 14. yüzyılın ikinci yarısında doğduğunu yazıyor. [12, s. 51]

Lutfi hakkında ilk bilgileri veren kaynaklar Devletşah Semerkandi'nin “Tezkirat uş-şuara”, Alişir Nevai'nin “Mecalis ün-nefais” ve Kıyaseddin Handemir'in “Habib es-Siyar” adlı eseridir. Bu bilgilerden hareketle onun derviş hayatı sürdüren bir mutasavvıf şairi olduğu anlaşılmaktadır. Lutfi divanının ilk araştırmacılarından Başkurt tarihçisi Ahmed Zeki Validi Togan, kendisinin 99 yıllık uzun bir yaşam sürdüğünü, 1492'de vefat ettiğini ve Herat'ın Kanar ilçesindeki evinin yakınına defnedildiğini belirtiyor. [13, s. 12]

Lutfi, Türkçe yazdığı eserleriyle devrinin “Melikül-kelam” adını almıştır. Bu onun devrinin en güçlü şairlerinden biri olduğunu gösterir.

İranlı bilim adamı Ali Ekber Dehhoda, “Luğatname”de Lutfi hakkında şu bilgileri veriyor: “*Mavarannahr halkı arasında zamanının “Melikül-kelam'ı” olarak tanınan Lutfi, Mevlana Abdurrahman Cami'nin çağdaşı ve muhatabıydı. Çoğunlukla Türkçe yazdığı şiirleri onu meşhur etti. Mevlana Lüfti iki bin ayetlik bir*

masnevi yazmıştı ama anlaşılın o ki “Beyaz”da yer almadığı için yayınlanmamıştı. Farsça'da da çok güzel kasideleri vardır ve bu dilde de ustadır. Ömrünün sonunda güzel bir “Aftab” redifli kaside yazmış ve Cami'ye şu gazelini tamamlamasını vasiyet etmiştir.

Cami, Lutfi'nin vasiyetine uyarak bu gazeli tamamlayıp “Divanı”na dahil etti. Mevlana Lutfi, gençliğinde dünyevi ilimleri okuduktan sonra Mevlana Şehabaddin Hiyabani'nin yanına gelerek batini ilimlerle ve tasavvufla uğraştı. O, zahiri ve dahili ilimlere iyice hakim olmuş bir insandı.” [3]

Heratlı Lutfi'nin şiir divanının farklı kütüphanelerde yirmiden fazla elyazma nüshası bulunmaktadır. Bursa Kütüphanesi'nde bulunan nüshanın tıpkıbasımı, Türkiye'de ilk kez 1960 yılında Profesör İsmayıl Hikmet Ertaylan tarafından basılmıştır. Lutfi Divanı'nın altı elyazma ve matbu nüshaya dayanan tenkitli metnini Günay Karaağaç hazırlayarak bilimsel-eleştirel metin, 1997 yılında Türk Dil Kurumu Yayınları tarafından yayımlandı. Bu kitapta şairin 1 tevhid, 1 nat, 4 kaside, 361 gazel, 113 tuyuğ ve 57 müfret beyiti bulunmaktadır. [7, 17-18]

Lutfi'nin ilk eserinin 2400 beyitten oluşan “Gül ve Nevruz” mesnevisi olduğu kabul edilir. Lutfi'nin eserleri daha sonraki dönemin klasik Özbek edebiyatını, özellikle de Nevai, Babur, Meşreb gibi onlarca şairi etkilemiştir.

Muhammed Fuzûlî

Fuzûlî, Azerbaycan'ın dünya şairi mertebesine yükselmiş güçlü şairlerinden biridir. Türk şiirini mükemmelliğin zirvesine ulaştıran bir sanatçı olarak, Fuzûlî kendi halkının yanı sıra dünya kültürünün edebi geleneklerinden de yararlanmıştı. Bu süreçte klasik Fars-Tacik ve Özbek-Çağatay edebiyatının Fuzûlî'nin yaratıcılığı üzerindeki etkisi ortaçağ şiirinin tipik bir konusudur.

Doğunun büyük sanatçısı Fuzûlî'nin Ali Şir Nevâî, Lutfi, Sekkâkî, Hâtibî, Necâtî, Hayâlî, Taşlıcalı Yahyâ Bey, Ahmedî, Şeyhî, Halîlî, Nizâmî gibi birçok şairden etkilendiği ileri sürülmüştür. Onun lirik şair olarak gelişmesinde Nizami, Hakanî, Nesimi gibi Azerbaycan edebiyatının temsilcileri ile birlikte Firdevsi, Sadi, Hafız, Lutfi, Nevai, Sad Selman, Cami gibi ünlü şairlerin de büyük etkisi olmuştur.

Bu anlamda Hasibe Mazıoğlu Fuzûlî'nin Farsça şiirlerinde en çok Hâfız-ı Şîrâzî'den etkilendiğini söyler ve iki sanatkârın şiirlerini karşılaştırarak inceleyir. [9, s. 9] Onun Türkçe şiirlerinde Ali Şîr Nevâî'den başka, Lutfi ve Necâtî'den etkilendiğini söyleyebiliriz. Karahan'a göre Şeyhî, Ahmedî, Ahmed Paşa, Necâtî ve Zâtî Fuzûlî'ni etkileyen şairlerdir. [6, s. 19] Şairin en çok nazire yazdığı adların başında Ali Şîr Nevaî ve Necâtî gelmektedir.

Lutfi ve Fuzûlî'nin şiirlerinin ortak özellikleri

Mevlana Muhammed Fuzûlî'nin Özbek edebiyatıyla ilişkisi kapsamlı bir araştırma konusudur. Azerbaycan'da bu alanda ilk araştırma, Azerbaycanın tanınmış edebiyat bilgini Hamid Araslı tarafından "Büyük Azerbaycan şairi Fuzûlî" adlı eserinde yapılmıştır. [2, s. 649-651]

Özbekistanlı edebiyat eleştirmeni, filoloji ilimler doktoru Hodi Zarifov Lutfi'nin Fuzûlî'nin eserleri üzerinde büyük etkisi olduğunu belirtiyor. [11, s. 84]

Ünlü Özbek alimlerinden Hasanhoca Muhammedhocayev de Fuzûlî'nin eserini incelemiş ve 1976 yılında yayınladığı "Kardoşlık tuyđusu" adlı eserinde Lutfi ve Fuzûlî'nin eserlerinin ortak yönlerini de içerecek şekilde Fuzûlî'nin Özbek edebiyatıyla ilişkisini incelemiştir. [10, s. 26-29]

Fuzûlî'nin Türkçe divanı Lutfi'nin eseriyle paralel olarak incelenirse, her ikisinin eserleri arasında fikir, mana ve sanatsal ifadelerin kullanımını açısından gerçekten bir yakınlığın olduğu ortaya çıkacaktır. Bu çalışmamızda sadece bir tahmîs ve bazı gazellerin karşılaştırılması ile yetineceğiz.

Fuzûlî'nin Türk divanında yer alan aşığıdaki tahmîs yüksek düzeyde sanatsal ustalık içermektedir:

*Cândadur şubĥ-ı ezelden mihr-i ruĥsâruñ senüñ
N'ola tâ şâm-ı ebed olsam talebkâruñ senüñ
İmdi cânâ bolmamış men âşık-ı zâruñ senüñ
Ëy ezeldin tâ ebed köñlim giriftâruñ senüñ
Çâre kıl kim boldı cânum asru efgâruñ senüñ*

*Şanma cevr étseñ Fuzûlî incinüp şekvâ kıla
Ger cefâ kıl ger vefâ cānum fidā sen kātile
Men hod öldüm imdi sen tīg-ı cefâ alup ele
Lütfini öldürseñ ey dil-ber cefâ tīgi ile
Anda hem bolğay menüm rūhum meded-kāruñ seniñ [4, s. 701-703]*

Fuzûlî, Lutfî “Dîvânı”ndan aşağıdaki matlalı gazeli tahmîs etmiştir:

*İy ezeldin tâ ebed könlüm giriftāriñ seniñ
Çāre kıl kim boldı cānım asru efgāriñ seniñ*

Lutfî'nin “Tolıyım ahkomi içra dambadam kon kurnadur” mısrasıyla başlayan gazelinin etkisini Fuzûlî'nin şu gazelinde görmek mümkündür:

*Serv-i āzād kadüñle maña yeksān görünür
Nēye ser-geşte olan bahsa hıramān görünür
...Şordum ahvālümü ışkında müneccimlerden
Bahdılar t̄ali ēvine dēdiler kan görünür
...Bir şanem zūlfine gūyā ki vērüpdür gönlin
Ki Fuzûlîniñ iyen h̄ali perîşān görünür [4, s. 462]*

Lutfî ve Fuzûlî'nin bazı gazellerinde de aynı temanın hakim olduğu görülmektedir. Lutfî bir gazelinde sevgilisinin hammama gedişini şöyle anlatıyor:

*Hammomqa azm aylaqaç, ul şuxi-sitamgar,
Hammom yuzi aksi bila buldi munavvar.
Gultek tanidin çunki buldi ravona,
Hammom gulob içi bila buldi muattar.
Bu Lutfininq oxu uti kuz yoşdındur.
Hammominq utnyu suvi tuşmas ança bovar. [8, s. 92]*

Şair zalim sevgilisinin nurlu yüzünün hamamı aydınlatdığını söyleyir. Nigarının vücutundan akan gülab kibi terden hamam gül kokusu ile doldu. Bu âşığın gözyaşları gönül ateşidir, ne hamamın ateşi, ne de hamamın suyu ona denktir.

Fuzûlî'nin divanında da aynı mazmuna sahip bir gazel görmekteyiz:

*Qıldı ol serv seher nâz ile hammâma hırâm
Şem -i ruhsârı ile oldı münevver hammâm
...Müzd-i hammâm Fuzûlî verürem cân naqdin
Qılmasun şarf-ı zer ol serv-ı kad-i sîm-endâm*

Her iki şairin gazellerinde de güzel aşık imgesi soyut bir imge değil, gerçek hayattan bir imgedir. Fuzûlî'de yarın yüzü şem'e, vücutu serve teşbih edilmiştir.

Lütfî'nin gazellerine Fuzûlî'nin yazdığı aşağıdaki benzetmelere dikkat edelim:

Lutfî:

*Ey künqul, baxti karo zulfi parişoninq uçun,
Conim oromsizdur, ul nargisi fattoni uçun. [8, s. 188]*

Fuzûlî:

*Âh eyledüğüm serv-i hırâmānuñ içündür
Qan ağladüğüm gonce-yi handānuñ içündür
Ser-geşteligüm kākül-i müşgīnuñ ucından
Âşüfteligüm zülf-i perīşānuñ içündür [4, s. 443]*

Lütfî':

*Oşiyeni murği dil zulfi parişoninqdadur
Konda ulsam, ey pari, künqlim saninq yoninqdadur. [8, s. 108]*

Fuzûlî:

*Âşiyān-ı murğ-ı dil zülf-i perīşānuñdadur
Qanda olsam ey perī gönlüm senüñ yanüñdadur*

'Işğ derdiyle hoşem el çek ilācumdan tabīb

Qılma dermān kim helākūm zehri dermānuñdadur [4, s. 454]

Gazellerini karşılaştırdığımızda Fuzûlî'nin Lutfi'den etkilendiğini, lakin orijinal gazeller yarattığını görürüz.

Nevai'nin ifadesine göre Mevlana Lutfi, ölüm yatağında iken “oftad” redifli şu beyiti okumuş, Cami onu tamamlamış ve “Fatihat-ül-Şebab” divanına dahil etmiştir:

گر کار دل عاشق با کافر چین افتد   به زانکه به بدخویی بی رحم چین افتد

”گر کار دل عاشق با کافر چین افتد

“به زانکه به بدخویی بی رحم چین افتد”

جایی که بود تابان خورشید مکن جولان

حیف است کزان بالا سایه به زمین افتد

عشق تو به مهر و کین هر چند زند قرعه

مشکل که به نام من جز قرعه کین افتد

هر جا که جعد برقی از آتش عشق تو

صد دلشده را شعله در خرمن دین افتد

محراب حضور آمد ما را خم ابرویت

در وی ز خطای ما مپسند که چین افتد

هر لحظه زخم آهی باشد که بدین ناوک

سیاره ادبارم از چرخ برین افتد

جامی چو سخن راند از لعل گهربارت

در دامنش از دیده درهای ثمین افتد

Bir aşğın kalbinin işi Çinli bir kâfire düşerse,

*Böyle acımasız bir huysuza düşmekten daha iyidir.
 Güneşin parladığı yerde takılma,
 Gölgenin yukarıdan yere düşmesi üzücü.
 Sevgin için sevgiyle nefret arasında kaç tane kura çekildi,
 Benim adıma kin dışında bir şeyin düşmesi pek mümkün değildir.
 Aşkın ateşinden bir kıvılcımın düştüğü yere,
 Gönül verenin din harmanı ateşlenir.
 Kaşının kıvrımı bizim huzur sunağımız oldu,
 Lütfen bizim hatamızdan dolayı ona bir kırışık düşmesin.
 Ah çektiğim her an, bu kirpik okunda ne var
 Talihsizliğin yıldızı gökten düşsün.
 Cami, sözler mücevher saçan lelden düştüğünde,
 Gözlerinden etegine değerli inciler düşsün.*

Aynı redifli gazeli Fuzûlî'nin Farsça divanında da görüyoruz.:

به سر بردارم و نگذارم آن را بر زمین افتد	ز سروت سایه گر بر من اندوهگین افتد
که کردی رنجه و از تندیت چین بر جبین افتد	مرا بالای هم صد تیغ اگر بر سر زنی زان به
ترا هر گه گره بر گیسوان عنبرین افتد	ز صید مرغ دل هر سو مهیا می شود دامی
بچاک سینه همچون خاتمی کز وی نگین افتد	دلم گم گشت و قدم شد دو تا در دست غم ماندم
چه بی شرمیست این یارب ببند آهنین افتد	مقابل داشت خود را عکس در آینه با رویت
ندارد راه رستن چون مگس در انگبین افتد	سواد دیده را مشکل توان برداشت از لعلش
نترسیدی که ناگه رخنهات در کار دین افتد	فضولی شوق آن بت را درون سینه جا کردی

*Servinden ben üzgünün üzerine gölge düşse,
 Başımla tutup yere düşmesine izin vermerim.
 Yüzlerce kılıçla kafama üst üste vursan daha iyi olur.*

Acı çekesin ve öfkenden alınına bir kırışık düşsün.

Kalp kuşunu yakalamak için her yere tuzaklar kurulur,

Senin enber kokulu saçlarına bir düğüm düştüğünde.

Kalbimi kaybettim, belim iki katına çıktı, kederin pençesinde kaldım,

Göğsün yarığı Hatem'in kaşu düşen yüzüğüne benzer.

Yüzünün aynadaki yansıması kendini seninle aynı bilir,

Bu nasıl bir küstahlıktır ya Rabbim, demir halkaya düşecek.

Morarmış gözü çamurdan çıkarmak zordur,

Sinek tuzaga düştüğünde çıkış yolu yoktur.

Fuzuli, bütün bu coşkuyu göğsünün derinliklerine yerleştirdin,

Dinin meselasinin aniden zarar görmesinden korkmadın mı.

Karşılaştırmalarımız Lütfi'nin lirik şiirlerindeki olay örgüsünün ağırlıklı olarak aşkla ilgili olduğunu gösteriyor. Ortaçağ gazel türü şairlerden bunu talep ediyordu. Ancak Lütfi, sınırlamalara rağmen şiirlerindeki kelimelere büyük bir mana zenginliği katmayı başarmıştır. Lütfi'nin tasavvuf çevreleriyle ilişkilendirildiği ve derviş olarak yaşadığı bilinmektedir. Eserlerinde tasavvuf motifleri ve ilahi aşkın yüceltilmesine rastlamak mümkündür. [1, s. 414]

SONUÇ

Fuzuli'nin Lütfi'den ve Türk edebiyatının diğer edebi atalarından yararlanarak ustalıklı oluşturduğu benzetme ve tahmîsler onun yüksek şiir yeteneğinin göstergesidir. Yaşadığı dönemde Lütfi ve Fuzûlî gibi Türkçeyi tercih eden şairler, Türk şiirinin gelişmesine büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Fuzûlî, kendisinden önceki Lütfi, Nevâî, Necâtî gibi şairlerin edebî mirasından yararlanmış ve tüm Türk dünyasına değerli bir edebî miras bırakmıştır.

Kaynakça

1. Aksu, Cemal (2002). Lutfi Divanı'nın tahlili. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Doktora tezi.
2. Araslı, Hamid (1998). Azerbaycan edebiyatı: tarihi ve problemleri. Bakü, Ganjlik.
3. Dehhoda, Ali Ekber. Lüğatname.
<https://lamtakam.com/dictionaries/dekhoda/421517/%D9%84%D8%B7%D9%81%DB%8C>
4. Fuzûlî Dîvânı (inceleme – tenkitli metin) (2020). Hazırlayan: Abdülhakim Kılıncı. İstanbul, Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş.-
http://ekitap.yek.gov.tr/urun/fuz%C3%BBli-divani_765.aspx
5. Fuzûlî, Muhammed (2005). Eserleri. Altı ciltte. I cilt. Bakü, Şark-Karp, 2005.
6. Karahan, Abdülkadir (1989). Fuzûlî muhiti, hayatı ve şahsiyeti. Ankara, K.B. Yay.
7. Lutfî Dîvânı (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım) (1997). Hazırlayan: Günay Karaağaç. Ankara: TDK Yayınları.
8. Lutfîy. Devon (1965). Gul va Navruz. Naşrqqa tayyorlovçi va giriş suzu yozqan: S. Erkinov. Toşkent: Toşkent naşriyoti.
9. Mazıoğlu, Hasibe (1956). Fuzûlî-Hâfız: İki şair arasında bir karşılaştırma. Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları.
10. Muhammedhocayev, Hasanhoca (1976). Kardoşlik tuyğusu. Toşkent: Qafur Qulom nomidaqi Adobiyot va sanat naşriyoti.
11. Zarifov, Hodi (1969). Fozillar fozilati. Toşkent: Qafur Qulom nomidaqi Adobiyot va sanat naşriyoti.
12. Бертельс, Е.Э. (1965). Навои и Джамии. Избранные труды. Москва, Издательство «Наука»..
13. Валиди, Ахмет Заки (1914). Чагатайский поэт Лутфи и его диван. Казан.